

מגזרת-הניר נמנית עם הענפים המעניינים והיפים ביותר של היצירה העממית היהודית. היא היתה נפוצה במחצית המאה הי"ט, ובמיוחד בסופה, אצל יהודי פולין והארצות הסמוכות לה, ליטה ורוסיה; אך המגזרות היהודיות היו גם ידועות באירופה המרכזית והצפונית (גרמניה, הולנד) ובהבדלים סגנוניים מסויימים אף אצל יהודי צפון-אפריקה (מרוקו) וארצות המזרח הקרוב.

מגזרת-הניר של יהודי פולין החלה להעלם עוד בראשית המאה הזו — ועם חורבן המרכזים הגדולים של יהדות אירופה בתקופת השואה, נמחה גם זכר יצירה עממית מובהקת זו.

במבוא ברצוני להקדיש מלים אחדות לאמנות מגזרת-הניר היהודית בפולין — דבר שיקרב אותנו לענף אמנותי חנני זה ויקל עלינו להבין את יצירתו של **יהושע גרוסברד**, המובאת באלבום זה.

המגזרת היהודית הידועה בצורותיה השונות ("מזרח", "שויתי", "שבועות'ל" ו"רויזעלע", דגל שמחת-תורה, "שיר המעלות'ל", הנקרא גם "קימפעטבריוול" ועוד) היא דוגמא טיפוסית ליצירה אמנותית עממית. יצירה זו הקשורה קשר אמיץ עם מלאכת האומן, אינה בחינת "אמנות לשם אמנות" — עליה למלא תפקיד מסוים. ה"מזרח" וכן "שויתי"

(לפי הפסוק "שויתי ה' לנגדי תמיד", תהלים ט"ו, ח') נתלו על הקיר המזרחי של הבית או בית-הכנסת, כדי להראות למתפלל את כוון המזרח, כלומר את כוון ירושלים והמקדש — אך הוא צויר בידי האמן גם על מנת להאדיר את שם ד'. ואמנם, טיפוס המגזרת הזו, מהיפים ביותר בין הטיפוסים השונים, שימש לאמן העממי שדה רחב לגילוי כשרונו האמנותי, וזאת משום שאיפשר לו לתאר מוטיבים יהודיים שונים, האופייניים לקישוט העממי-דתי שלנו. במרכז המגזרת הכניס את המנורה בעלת ז' הקנים עם שני לוחות הברית, מעליהם — כתר תורה, סביבם — הנמר, הגשר, הצבי והאריה, בלווי המאמר: "הוה עז כנמר, קל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים" (אימרת ר' יהודה בן תימא; אבות, ה' כ"ג). לפעמים תיארה מגזרת כזו, כל מיני ציפורים סביב עץ-החיים או — דמויות כגון גריפונים מכונפים, כרובים ולויתן. בכל הקומפוזיציות הללו שולבו לרוב גם מוטיבים צמחיים או גיאומטריים.

עם טיפוס מגזרת-הניר, בעל ממדים קטנים יותר, נמנים ה"שבועות'ל" וה"רויזעלע", שצורתם העגולה או הריבועית צריכה היתה להזכיר את השושנה והורד. מגזרות אלה נועדו בעיקר לקישוט החלונות בחג השבועות. בעיירות קטנות בפולין נהגו לקשט בחג זה את דלתות הבתים בירק ואילו

על שמשות החלונות רגילים היו להדביק את מגזרות-הניר הנאות שנזכרו לעיל. בין המוטיבים השונים שהופיעו בהן נזכיר גם את המנורה, ה"מגן-דוד", עץ החיים — ושוב בשילוב חיות, צפרים ופרחים. טיפוס מגזרת זה הידוע בפולין בלבד ונפוץ בעיקר בחלקה הדרומי-מזרחי (פולין הקטנה) — אופיו היה פעמים חילוני יותר מאשר דתי. את המגזרות האלה, שהופיעו בבתי יהודיים, הכירו, כמובן, יפה גם שכניהם הנוצריים.*

ידועים גם דגלי שמחת-תורה, שנעשו אף הם בצורת מגזרת-ניר צבעונית; "שיר-המעלות לעד", שמתפקידם היה לשמור על היולדת וילדה בפני לילית וכת דילה, כל עוד התינוק לא הוכנס בבריתו של אברהם אבינו; מגזרות "משנכנס אדר", שרגילים היו לתלותן על קירות בתי-התפילה בחודש אדר; לוחות ל"ספירת העומר" וכיו"ב.**

* מסופר, אגב, ש"שבועות"ל" כזה, שגזר הצייר מוריץ גוטליב (1856 — 1879) בילדותו, נתגלה במקרה על-ידי בעל-אחוזה פולני, חובב אמנות, והלה התפעל כל כך ממנו, שהחליט לעזור לאמן הצעיר להכנס לאקדמיה לציור בקראקא. אגדה דומה מסופרת גם על הפסל הנווד, ל. מ. אנטוקולסקי (1843 — 1902).

** וע' בקטלוג "תערוכת מגזרות" שנערכה על-ידי גנאז, חוג לאמנות יהודית עממית, במוזיאון ת"א, באדר-ניסן תשט"ו; וגם הקטלוג "מגזרות ניר יהודיות", המוסיאון לאתנולוגיה ולפולקלור, עירית חיפה, אלול תשי"ט.

בין יוצרי המגזרות הללו נמצאו לעתים קרובות אמנים בחדש עליון — ואם כי מעולם לא למדו את מלאכת הציור, מפליא הדבר, שבכוח המסורת בלבד של דורות "אמני מגזרות", עלה בידם לא פעם ליצור "שדברים" זעירים בשטח אמנותי-עממי זה. ופרט מענין — אמני המגזרת היהודית רובם ככולם היו גברים — מהם נערי "חדרים" ובחורי ישיבות, מהם מלמדי תינוקות דבית-רבן או עוזריהם (ה"בלפרים") ופעמים אף זקנים, שעסקו בהכנת המגזרות בשעות-הפנאי המרובות שלהם. אולם ראוי לציין, כי ליצירה זו התייחסו תמיד כאל "עבודת קודש" ממש; ואין איפוא פלא, שהכניסו בה לא רק ממיטב כשרונותיהם האמנותיים, אלא גם מאהבתם והערצתם ליצירה בעלת אופי ותפקיד דתי. נשים לא עסקו בכך כלל, בניגוד לעמים אחרים (פולנים, סינים), שאצלם נהגו הנשים לעסוק באמנות המגזרת.

הטכניקה של עשית מגזרת היתה מורכבת מהשלבים הבאים: א. קיפול דף ניר, בעל ממדים קטנים לערך, לשניים; ב. ציור מוטיב המגזרת; ולאחר מכן ג. גזירת הציור בעזרת סכין חדה (או אולר) על גבי לוח עץ. ה"ציור" הסימטרי בצורת מגזרת הופיע, כמובן, עם גמר הגזירה ופתיחת הדף, אולם לעתים היו גם המגזרות אסימטריות. בטכניקה זו בוצעו לעתים קרובות ציורים דקיקים מאוד, הגזורים בניר — ציורים

המעוררים בשל עדינות קוויהם הפיליגראניים כמעט, התפעלות מובנת אצל שוחרי האמנות היהודית.

היום, כמעט ולא נזכרים עוד במגזרת. נעלם המנהג — נעלם זכרה. גם הרגישות והעדינות של החומר ממנו נעשו המגזרות — הניר — גרמו לכך, שלא נשתמרו מהן אלא דוגמאות מעטות בלבד.

ראוי על כן לציין בסיפוק מיוחד את העובדה, שאמן בעל וותק והישגים ניכרים בשדה הציוד, כמו **יהושע גרוסברד**, נטל לידי מספריים זעירים, כדי לשוב ולחדש את האמנות הישנה של המגזרת היהודית.

גרוסברד אינו משתמש תמיד בטכניקה, שהיתה לפניו מקובלת אצל אמני המגזרת. אין הוא מצייר את מוטיב המגזרת על גבי דף מקופל וגוזרו לאחר מכן בסכין על גבי לוחית עץ, אלא באמצעות מספריים בלבד, ואין יצירתו משועבדת תמיד לחוק הסימטריה, האופייני כל־כך למגזרת הישנה. עם זאת אפשר לראות במגזרות של גרוסברד מעין המשך למסורת המגזרת הישנה של יהודי פולין וליטא. ואם אחד מסימני ההיכר של יצירה אמנותית פולקלורית הוא רציפות מסויימת של המוטיבים העממיים הישנים המופיעים בה, הרי המוטיבים של המנורה, או החיות והעופות בעיצובם

ההירלדי, האופייני כל־כך לאורנמנטיקה היהודית העממית, מופיעים גם במגזרות של גרוסברד ומעידים יפה על רציפות היסטורית ואמנותית זו. רציפות זו מעידה גם על הקשר הנפשי העמוק של האמן עם עברו בגולת פולין הדוויה.

גרוסברד נולד בסרוצק שליד ורשה. מעיר הולדתו עבר בצעירותו לצ'יחנוב שם למד בישיבה. אחר שנים גומלת בו ההחלטה ללמוד ציור. אין ספק שהאמן הושפע מאביו, שעסק ב"מלאכת הקודש", כצייר ומקשט בתי־כנסת. ואמנם, כבר מימי נעורותו של גרוסברד מוצא האב בבנו עוזר נאמן באמנותו־אומנותו. אין גם פלא, שהמוטיביקה היהודית, אותה הכיר מתוך ציורי־הקיר בבתי־הכנסת, נעשית כבר משחר ילדותו קרובה לעינו ולבו. אף לאחר שנים רבות הוא דולה עדיין מאוצר מוטיבים אלה מלוא חפניים ומעבירם על בד תמונותיו או לתוך מגזרת־הניר, מעשה־ידיו להתפאר.

הזכרונות מהווי העיירה היהודית, שנמחתה כליל ממפת הישובים היהודיים העתיקים במזרח־אירופה, ואחת ממסורותיה האמנותיות הנחמדות והחנניות ביותר, באו לידי ביטוי נאה ביצירתו העדינה של יהושע גרוסברד.

ד"ר גיזה פרנקל